

que propicia la incorporació a les tasques de difusió de personatges com Innocenci Signes i de J. J. Senent, inspector d'educació, el mestre Ismael Rosselló, Robert Moròver o el mateix Emili Beüt i Belenguier, que havia estat elegit president segon de l'APEV. Calia, doncs, fer d'aquesta associació un emblema semblant al que des de feia més de trenta anys havia tractat de fer a Catalunya l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (APEC), títol que la valenciana havia manllevat, i que les dues entitats, que responien a un mateix ideari i objectiu, col·laboressin en aquests objectius.

La llarga vida de Josep Lluís Bausset (mort als 102 anys) va ser un gran exemple de fidelitat a la història i la llengua dels valencians, i aquella associació va esdevenir l'actual Escola Valenciana, entitat que continua amb els objectius que es van marcar els primers fundadors de l'APEV.

Lluís GIMENO BETÍ

FUSTER, Joan (2020): *Correspondència Joan Fuster XV: Vicenç Riera Llorca, 1a part*. València: 3 i 4, p. 525 p.

FUSTER, Joan (2020): *Correspondència Joan Fuster XVI: Vicenç Riera Llorca, 2a part*. València: 3 i 4, p. 536 p.

La relació epistolar entre Vicenç Riera Llorca (Barcelona, 1903 – Pineda de Mar, 1991) i Joan Fuster (Sueca, 1922 – 1992) fou una de les comunicacions intel·lectuals més prolífiques que es desenvoluparen en el context de l'exili americà de postguerra, i un dels pocs epistolaris íntegres que Riera Llorca preservà de la destrucció (Fuster 2020: I, 27).

Aquesta sortosa salvaguarda patrimonial ha estat possible gràcies, d'una banda, a la cura de Riera Llorca, que conservà les cartes rebudes i les còpies de les enviades, i, de l'altra, a la recuperació d'algunes lletres del fons Joan Fuster conservat a Sueca. Però aquesta correspondència que es reedita ampliada a final de 2020, veié la llum per primera vegada el 1993 sota el títol *Epistolari Joan Fuster-Vicenç Riera Llorca* (Barcelona: Curial Edicions Catalanes), a cura de Joan Pujadas i Marquès & Josep Ferrer i Costa. Aquell primer volum disposava de 201 cartes, amb un abast cronològic comprès entre el 5 de març de 1950 i el 22 de juliol de 1972, mentre que l'edició de 2020 dels volums XV i XVI de la correspondència de Joan Fuster fa possible que s'hagin esmenat alguns aspectes relacionats amb la transcripció dels originals i que s'hi incorporin quatre documents nous.

Aquest corpus documental testimonia el contacte intel·lectual entre tots dos homes des de l'exili mexicà de Riera i des del País Valencià de Fuster amb detall i precisió, que habiliten historiadors i filòlegs a resseguir diversos elements de relleu en els camins professionals i creadors de tots dos. L'edició de 3i4 (2020) és encapçalada per una «Introducció» d'Antoni Furió (Fuster 2020: I, 7-13), de la qual es desprèn, més enllà de la necessària contextualització del pes i de la magnitud de Riera Llorca, que si Joan Fuster esdevingué *Fuster* va ser, en bona part gràcies als estímuls de l'exili. Furió estableix, de base, que «la correspondència amb Riera Llorca permet de seguir, potser més que cap altra, el procés de maduració intel·lectual i política de Joan Fuster, la concreció de les seues idees sobre la cultura catalana i sobre els Països Catalans» (Fuster 2020: I, 10).

Joan Pujadas i Marquès & Josep Ferrer i Costa han curat amb màxim rigor i detall totes dues edicions —1993 & 2020—, i a juliol de 2017 (data en què signen el seu pròleg) han pres el relleu de la tasca duta a terme amb èxit per primera vegada i l'han ampliada amb alguns fragments manuscrits que en el seu dia no els fou possible de resoldre. En aquesta refeta del «Pròleg» original per a aquesta publicació (Fuster 2020: I, 15-30), tots dos curadors l'han actualitzat corresponentment, sobretot en el camp dels agraïments a les persones que han fet possible una nova edició de textos fonamentals per entendre les trajectòries de tots dos interlocutors; així mateix, també ofereixen un context extremadament documentat, rigorós i necessari per poder situar en un pla central de l'exili i de la història de la literatura catalana els projectes, relacions i intencions de tots dos escriptors, com també apunta Furió en el seu text introductori.

La relació epistolar arrenca per iniciativa de Joan Fuster, aleshores un jove de 28 anys llicenciat en dret, que s'adreçà a Francesc de Sales Aguiló (Palma, 1899 – Bogotà, 1956), que al seu torn l'adreçà a l'aleshores director de *La Nostra Revista*: Avel·lí Artís i Balaguer, però providencialment la resposta recaigué a mans de Vicenç Riera Llorca, secretari de la mateixa publicació. D'aquesta manera, s'encetà una prolífica relació intel·lectual amb un pes destacat en l'etapa en què Joan Fuster participà més de les revistes de l'exili, els anys 1951, 1952 —any de fundació de *Pont Blau*, la revista dirigida per Riera Llorca— i 1953; un vincle que permeté que Fuster s'endinsés al món de la crítica literària dels títols publicats, majoritàriament, a Barcelona. I, cal no oblidar-ho, feu possible el primer viatge a Barcelona de Fuster, el febrer de 1954, sota el patrocini de *Pont Blau*. Aquest fet habilità l'entrada de Joan Fuster en els cercles literats de la capital catalana o, en termes de Furió, «ampliarà els seus contactes amb el món de la resistència catalanista» (Fuster 2020: I, 12).

Les missives recollides en aquesta edició de 2020 també inclouen, com dèiem, algunes esmenes en documents publicats prèviament; n'és exemple la 46, de Riera Llorca a Fuster, que originàriament es datava a «Mèxic 15 d'octubre de 1951», mentre que s'ha determinat en darrer terme que la datació era de dia 13 del mateix dia i any (Fuster 2020: I, 304-305).

Però el més rellevant d'aquesta tasca de Pujadas i Ferré recau en la difusió de nous documents fins ara inèdits. Així, la carta 94 inclou una data doble, atès que Fuster escriu a Riera Llorca des de dos indrets en dies diferents (Fuster 2020: II, 50-56); en l'edició de 1993 aquesta carta es presentava isolada, mentre que aquí el criteri ha estat d'aglutinar-la —justificadament— perquè documentalment pertany a una mateixa missiva. Acarades les dues edicions de 1993 i 2020, en conseqüència, la indexació observa una desaparició documental que no s'esdevé textualment. Naturalment, els textos nous es presenten complementaris en aquest tot continu de més de vint anys de cartes i fan referència a múltiples aspectes relacionats amb qüestions logístiques o bé amb polèmiques més o menys agrestes arran de la publicació d'articles a les revistes d'exili. És el cas de la carta 151, de Fuster a Riera Llorca «[Sueca, maig? 1955]» (Fuster 2020: II, 296), referent a la polèmica suscitada entorn de la mort d'Eugeni d'Ors. En aquest cas, fa referència a les rèpliques i contrarèpliques que s'adreçaren Fuster i Roure-Torrent a les pàgines de *Pont Blau* entre gener i maig de 1955.

Destaquen les primeres cartes del retorn de Riera Llorca als Països Catalans després de trenta anys de vida d'exili, que s'han pogut incloure en aquests volums. Així, la carta 195, de Riera Llorca a Fuster, es data a «Pineda 17 d'octubre del 1969», i en la qual Riera informa que s'assabentà de l'anada a Barcelona de Joan Fuster posteriorment a la presència del valencià al Principat; tots dos acordaren de tenir més dades per poder contactar per a properes trobades presencials, atès el retorn definitiu de l'exili mexicà de Riera Llorca l'estiu de 1969 (Fuster 2020: II, 436-437).

La carta número 197, que adreça Riera Llorca a Fuster des de Pineda, 25 de novembre del 1969, és rellevant en el sentit que el novel·lista barceloní informa el suecà que pretén escriure sobre els Borja, i l'informa de tota la bibliografia de la qual disposa per a aquest projecte, que finalment no prosperà (Fuster 2020: II, 440-442).

En darrer lloc, la carta 202 s'ha pogut recuperar perquè s'ha conservat a l'arxiu de Joan Ferrer i Costa, de Pineda de Mar. La lletra de Fuster a Riera, de 16 de juny de 1972, fa referència a l'ús de textos fusterians en un projecte de difusió de la literatura catalana als EUA que impulsava, entre altres, Riera Llorca (Fuster 2020: II, 451-452).

Tot l'epistolari, tanmateix, ofereix dades de relleu en múltiples dimensions que propicien una visió panoràmica d'una etapa importantíssima en la història contemporània dels Països Catalans. A tall d'exemple, es recull la divergència entre Calders, Bartra i Riera Llorca per la codificació de la llengua i l'ús de les formes valencianes en lloc de les del català central —que consideren estàndard i preferent els uns, i que consideren la necessitat d'un estàndard policèntric i polièdric els altres—, en referència a l'ús de les formes valencianes de Fuster a *Pont Blau*. Aquesta opció lingüística, a bastament coneguda, comptà amb el suport natural de Riera Llorca, principatí de pares valencians i oncles mallorquins, la qual cosa suposà el distanciament d'aquest amb Calders i Bartra, fins al punt que hi hagué certa enemistat i l'abandonament de projectes comuns com *Pont Blau*.

El compromís polític de Vicenç Riera Llorca, membre de la UGT i de la Unió Socialista de Catalunya (USC), integrat com totes les forces socialistes i comunistes al PSUC durant la guerra, feu inevitable el seu exili, un periple que dugué Vicenç Riera Llorca als camps de la Catalunya del Nord i posteriorment a França (1939), la República Dominicana (1939-1942) i Mèxic (1942-1969). Riera Llorca exercí un paper fonamental en la direcció de *Pont Blau* (1952), la revista més longeva de l'exili català i des de la qual s'irradià pensament amb la pretensió d'arribar no només a tota la comunitat catalana de l'exili, sinó també als catalans residents a l'interior. Al retorn de l'exili de Riera Llorca, establert a Pineda de Mar (1969-1991), no s'interrompé el contacte amb Fuster, si bé és cert que els anys més intensos de la seva comunicació van ser en la postguerra. En aquest context, el 5 de gener de 1951 Riera Llorca comunica a Fuster que li cerca un mecenes, «un valencià molt ric que en principi creu disposat a ajudar una empresa cultural com la vostra», per tal que es puguin fer tangibles edicions «que no es publiquen per manca de recursos econòmics» al País Valencià (Fuster 2020: I, 209). Finalment, el mateix Fuster se'n desdiu (32. Joan Fuster a Vicenç Riera Llorca: Sueca, 17 de febrer de 1951), atès l'embat de la dictadura franquista, que duu a terme «una nova campanya de repressió contra les publicacions no passades per la censura, i s'han ficat amb Triadú i àdhuc amb alguns grups d'estudiants que no anaven més enllà del ciclostil. [...] Fóra arriscat traure *Esclat* exposant-nos que qualsevol bona ànima anàs fer constar el nostre separatisme a l'autoritat més competent que tinga a mà» (Fuster 2020: I, 229-230).

Més enllà de les epístoles, i tot aprofitant-ne la publicació, en l'annex al segon volum d'aquesta correspondència hi figuren quatre textos que configuren un aparat referencial que esdevé substancial —si no imprescindible— per adobar i engrandir encara més una correspondència d'aquestes característiques que, com hem vist, descriu amb exactitud i precisió les vicissituds de l'interior i de l'exili. Aquests textos enfocats al pensament polític foren publicats en diverses etapes i signats per diversos autors. El primer, «València en la integració de Catalunya», per Joan Fuster (Fuster 2020: II, 461-465), escrit a València el maig de 1950 i publicat a *La Nostra Revista*, V, núm. 54 (juny de 1950), p. 136-137. En bona mesura com a text dialògic el segueix Vicenç Riera Llorca, que signa l'article «Una veu valenciana» (Fuster 2020: II, 467-472), publicat al número següent de *La Nostra Revista*, V, núm. 55-56 (juliol-agost de 1950), p. 186-187.

«Carta de Joan Coromines a Joan Fuster», datada a «Xicago, 28 d'agost de 1955» (Fuster 2020: II, 473-477), a la qual segueix «Carta oberta a un escriptor valencià», per Agustí Bartra (Fuster 2020: II, 479-484) *Gaset de Lletres* (Mèxic), I, núm. 1 (febrer de 1956), p. 1-2; suplement literari de *La Nova Revista* (Mèxic), II, núm. 8 (febrer de 1956).

La tasca minuciosa i perseverant dels curadors, acompanyada de l'obstinació de Riera Llorca i la ploma esmolada de Joan Fuster, teixeixen un text que afortunadament posa llum en diverses àrees polítiques i literàries dels Països Catalans a mitjan segle xx. Amb tot, aquesta gran i necessària tasca s'ha vist malauradament enterbolida per diverses qüestions tècniques d'impressió que impediren, en primer lloc, que els volums no arribessin a mans dels lectors fins a una data més tardana de la prevista i, en segon lloc, que el text resti mutilat en alguns exemplars defectuosos —a tall d'exemple, en alguns exemplars del volum II, la lletra 181 resta incompleta, mentre que les 182-183 són desaparegudes totalment, un fet que de ben cert només és atribuïble a errors mecànics.

Albert VENTURA
Universitat Rovira i Virgili
Universitat Oberta de Catalunya

GARRIGA, Carles / GILBERT BARBERÀ, Pau (ed.) (2019): *Tragèdia i articulacions del tràgic*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 250 p.

El volum aplega dotze articles en diferents llengües al voltant de la tragèdia grega i la seva tradició, fets per especialistes de la matèria, com a resultat d'un projecte d'investigació. Pocs temes de l'antigui-